

Põhiseaduse kajastumine kirjanduses

Küllike Maurer (RiTo 5), Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse juhtiv spetsialist

Lühiülevaade Eesti 1992. aasta põhiseadust käsitlevast õigusteaduslikust kirjandusest. Vaatluse all on monograafiad ning õigusajakirjades (peamiselt Juridicas) ilmunud vastavateemalised artiklid.

Esimesena käsitles Eesti 1992. aasta põhiseadust ulatuslikumalt põhiseaduse saksa keelde vahendanud Henn-Jüri Uibopuu, kes avaldas aastail 1993–1996 Salzburgis järgmised kirjutised: "Die Kompetenzen des estnischen Staatspräsidenten nach der Verfassung 1992" (e. k "Eesti presidendi kompetentsid 1992. aasta põhiseaduse järgi", 1993) ja "Die Kompetenzen der estnischen Staatsversammlung nach der Verfassung 1992" (e. k "Eesti Riigikogu kompetentsid 1992. aasta põhiseaduse järgi", 1996) ning "Die Kompetenzen der estnischen Regierung nach der Verfassung 1992", viimases vaadeldakse valitsuse võimupiire 1992. aasta põhiseaduse järgi.

Põhiseaduse viiendaks aastapäevaks ilmus kaks mahukat põhiseaduse saamisluгу käsitlevat dokumendikogumikku: Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi ja kirjastuse Juura üllitatud ning Heinrich Schneideri toimetatud "Taasvabanenud Eesti põhiseaduse eellugu" (1997), mis sisaldab eelpõhiseaduslikke akte, s.o Eesti Vabariigi taastamisega seonduvaid akte aastaist 1988–1991 (65 akti), ja põhiseaduse eelnõusid, ning justiitsministeeriumi ja kirjastuse Juura koostöös koguteos "Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee" (1997, toimetaja Viljar Peep). Viimasena nimetatud raamatus on Põhiseaduse Assamblee moodustamise ja tegevusega ning 1992. aasta põhiseaduse vastuvõtmisega seotud sündmuste lühikronoloogia, Põhiseaduse Assamblee täiskogu stenogrammid, Põhiseaduse Assambleele esitatud põhiseaduse eelnõud ning valik Põhiseaduse Assambleele esitatud ekspertarvamusi. 1997. aastal avaldati ka Rait Maruste monograafia "Põhiseadus ja selle järelevalve. Võrdlevad selgitused. Kommentaarid. Tekstid" (kirjastus Juura). Raamatus on käsitletud Eesti konstitutsioonilist arengut, riikluse aluspõhimõtteid ja põhiseaduse printsiipe, põhiseaduslikke institutsioone ja põhiseadusest tulenevaid seadusi, põhiseaduse tõlgendamist ning põhiseaduslikkuse järelevalvet.

Järgmine kaalukam teos on 1998. aastal ilmunud Kalle Meruski ja Raul Naritsa koostatud õpik "Eesti konstitutsiooniõigusest" (kirjastus Juura) – Eesti konstitutsiooniõiguse esimene süsteemne käsitus pärast taasiseseisvumist. Iga peatüki juures on ära toodud ka olulised teaduslikud allikad, milles eesti õigusteadlased on vastavat teemat käsitlenud. Raamat jaguneb kuude ossa, selles vaadeldakse Eesti põhiseaduslikku valitsemisüsteemi, konstitutsiooniõiguse allikaid, valitsemisvormi, riiki ja tema jaotust, kodakondsust ja õigusemõistmist ning eriprobleeme – riigikaitset, maksu- ja eelarveõigust, erakorralisi seadusi ning kiriku ja riigi suhteid.

Välisautorid põhiseadusest

Eesti põhiseadust on käsitlenud ka välisautorid. 1999. aastal ilmus Turu Ülikooli kirjastatuna Markku Suksi monograafia "On the Constitutional Features of Estonia". Tegemist on algselt

1997. aastal väljaandes "Las nuevas instituciones politicas de la Europa oriental" (Madrid, 1997) ilmunud artikli edasiarendusega, mida on täiendatud Riigikohtu praktika põhjal. Käsitletakse Eesti konstitutsioonilist arengut sõjaeelseil aastail, 1992. aasta põhiseaduse saamislugu ning põhiseaduslike õiguste ja vabaduste tagamist, põhiseaduslikke institutsioone, ka rahvusvahelise õiguse kohta Eesti õigussüsteemis.

Sihtasutus Iuridicum avaldas 2001. aastal ajakirja Juridica eriväljaandena Robert Alexy teose "Põhiõigused Eesti põhiseaduses" – Kieli Christian Albrechti Ülikooli avaliku õiguse ja õigusfilosoofia korralise professori, maineka õigusteadlase eesti keelde tõlgitud monograafia. Uurimus valmis 1997. aastal Eesti Justiitsministeeriumi tellimusel, selles analüüsitakse üldise põhiõiguste teooria kõiki olulisi probleeme ning ta on adresseeritud nii praktikule, teadlasele kui ka üliõpilasele. Alexy rõhutab põhiõiguste osatähtsust Eesti põhiseaduses, sellele osutab ka põhiõiguste peatüki koht (kohe pärast üldsätteid) ja maht (üle neljandiku põhiseadusest). Raamatu lisa sisaldab mõtteid Eesti põhiseaduse põhiõiguste kataloogi muutmiseks.

Võrdlevalt on Balti riikide konstitutsioonilisi süsteeme analüüsitud kahes monograafias. Poola Seimi väljaandel ilmus 2000. aastal Jacek Zielinski koostatud Läti, Leedu ja Eesti põhiseadusi võrdlev "Systemy konstytucyjne Lotwy, Estonii i Litwy" (2000). Käsitletavate küsimuste seas on riikluse alused, valimissüsteemid, riigiorganid, riigieelarve, seadusandlus, põhiõigused, territoriaalne korraldus ja riigikaitse. Rootsi kirjastus Iustus Förlag avaldas 2001. aastal Uppsala Ülikooli riigiõiguse doktori Caroline Taube monograafia "Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania. A Study in Comparative Constitutional Law". Raamat on jaotatud kolme ossa: esimeses osas antakse ülevaade iseseisvuse taastamisest kolmes riigis ja töö teoreetilistest lähtekohtadest, teises vaadeldakse põhiseadusi riikide kaupa ning kolmas sisaldab põhiseaduste võrdlevat analüüsi, keskendudes peamiselt õigusnormide hierarhia, põhiõiguste ja kohtuliku kontrolli problemaatikale.

Uuemad tööd

2001. aastal ilmus mitu kaalukat tööd ka Eesti õigusteadlastelt. Õiguskirjastus üllitas Hannes Vallikivi monograafia "Välislepingud Eesti õigussüsteemis. 1992. a põhiseaduse alusel jõustatud välislepingute siseriiklik kehtivus ja kohaldatavus". Uurimuses käsitletakse rahvusvahelise õiguse allikate ühe osa – rahvusvaheliste lepingute – riigisisest toimet. Monograafia põhineb autori 2001. aastal Tartu Ülikoolis kaitstud magistritööl. Vaatluse all on neli valdkonda: välislepingute kandumine siseõigusesse, välislepingute väljumine siseõigusest, kehtivusmuutused ja –piirangud, välislepingute normihierarhiline staatus siseõiguses ning välislepingute riigisisene kohaldamine.

Kalle Meruski ja Raul Naritsa konstitutsiooniõiguse õpikule lisandus 2001. aastal kaks riigiõiguse õpikut. Kirjastus Juura andis välja Taavi Annuse "Riigiõigus. Õpik kõrgkoolidele". Mahukas monograafias analüüsitakse kehtivat õigust ja senist riigiõiguslikku praktikat. Raamat on jaotatud kuueks osaks. Sissejuhatav osa sisaldab ülevaate ajaloost ja käsitleb riigi põhialuseid. Teine osa on pühendatud põhiseaduse tõlgendamisele, kolmandas vaadeldakse põhiseaduse printsiipe (demokraatia, parlamentaarne riigikord, õigusriiklus, sotsiaalriiklus

jt), neljandas valitsemiskorraldust – Riigikogu, presidendi, valitsuse, kohtute, põhiseaduslikkuse järelevalve, riigikontrolli, õiguskantsleri, kohaliku omavalitsuse, Eesti Panga, riigikaitse ja riigieelarvega seotud problemaatikat, viiendas riigi ja rahvusvahelise õiguse suhteid ning kuuendas, kõige mahukamas osas põhiõigusi. Raamatus on Riigikohtu ja Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendite register. Iga teema juures viidatakse nii eesti- kui ka võõrkeelsele kirjandusele. Sihtasutus Iuridicum üllitas Jüri Põllu "Loenguid Eesti riigiõigusest" – loengumaterjale täiendava õppevahendi Eesti riigiõiguse eriosa kohta. Teemad: Eesti riigiõiguse ajalugu, rahvas Eesti põhikorras, Riigikogu, president, valitsus, põhiseaduslikkuse järelevalve menetlus ja põhiseaduse muutmise.

Põhiseadus Juridicas ja mujal

Ajakirjas Juridica on ilmunud 1992. aasta põhiseaduse käsitlusi alates 1993. aastast. Esimestes artiklites polemiseerisid Ilmar Rebane ja Kalle Merusk õigustloovate aktide olemuse üle (1993, nr 1 ja 3, samal teemal ka Meruski artikkel, 1996, nr 7). Jüri Põld arutles, milline põhiseaduse avaldatud tekstidest on autentne (1993, nr 2). Mitmes artiklis on põhiseadust analüüsinud Heinrich Schneider, käsitledes tähtaegade küsimust põhiseaduses (1994, nr 5), põhiseaduse preambula juriidilist loomust (1996, nr 9), riigiteoreetilisi ja süsteemikäsitlusega seotud probleeme (1996, nr 9, 1997, nr 10, 1998, nr 7, 2000, nr 3).

Kõige ulatuslikumalt on eesti õigusteadlased analüüsinud põhiõiguste problemaatikat. Inimõigusi Eesti 1920., 1937. ja 1992. aasta põhiseaduses on käsitleanud Henn-Jüri Uibopuu (1997, nr 5). Põhiõigustest ja -vabadustest kirjutab Raul Narits (Juridica International, 1998, nr 3). Madis Ernits vaatlleb põhiõiguste mõistet ja tähtsust õigussüsteemis (1996, nr 9) ning põhiõiguste kandjaid (Juridica International, 1999, nr 4). Hannes Vallikivi artikli teema on põhiõiguste piiramise seadusliku aluse põhimõtte (1997, nr 5). Kohtukaabeõigust ja selle tagamist käsitleb Eerik Kergandberg (1999, nr 9; Juridica International, 1999, nr 4), Rait Maruste artikli teema on õiglast kohtulikku arutamist käsitlev inimõiguste konventsiooni artikkel 6 ja Eesti riigisisene õigus (1996, nr 3). Uno Lõhmus on vaadelnud õigust vabadusele ja turvalisusele (1996, nr 3) ning perekonnaelu puutumatusse (2000, nr 7). Meelis Leis kirjutab privaatsuse õigusest (1998, nr 7), Berit Aaviksoo õigusest kõrgharidusele (2001, nr 5). Põhiõiguste kaitset Eesti Riigikohtu praktikas käsitleb Peeter Roosma (Juridica International, 1999, nr 4).

Põhiseaduse tõlgendamisest on kirjutanud Rait Maruste (1996, nr 2) ja Raul Narits (1999, nr 10; Juridica International, 1999, nr 4). Põhiseaduse jõustumise küsimust on käsitleanud Hannes Vallikivi (1999, nr 7). Põhiseaduse muutmise õiguslikust protseduurist on kirjutanud Rait Maruste (1996, nr 9).

Riigikogu Toimetiste avanumbris (2000, nr 1) peatuvad põhiseaduse muutmise küsimustel Liia Hänni, Paul Varul ja Uno Lõhmus. Kahes Juridica artiklis on põhiseaduse muutmise vajalikkuse üle seoses Euroopa Liitu astumisega arutlenud Anneli Albi (2000, nr 3, 2001, nr 9). Anneli Albilt on samateemaline kirjutis ilmunud ka ajakirja European Public Law 2001. aasta septembrinumbris. Eesti põhiseadust Euroopa Liiduga ühinemise valguses on käsitleanud ka Julia Laffranque (Juridica International, 2001, nr 6).

Kohaliku omavalitsuse garantiid põhiseaduses on analüüsinud Ülle Anton (1998, nr 6).

Palju tähelepanu on pööratud põhiseaduslikele institutsioonidele. Peale eespool mainitud H.–J. Uibopuu tööde käsitletakse riigorganite probleeme ka mitmes *Juridica* artiklis. Võimude lahususest on kirjutanud Rait Maruste ja Heinrich Schneider (1994, nr 3; *Juridica International*, 1997, nr 2) ning Uno Lõhmus ja Märt Rask (Riigikogu Toimetised, 2001, nr 3), riigorganite vahelistest suhetest põhiseaduse rakendamisel Heinrich Schneider (*Juridica International*, 1998, nr 3), Riigikogust Daimar Liiv (1998, nr 4) ja Madis Ernits (1999, nr 10), presidendi vetoõigusest Jüri Pöld (1994, nr 5) ja presidendi valimisest Erik Salumäe (1996, nr 1), määruste andmise pädevusest (*Juridica International*, 1996, nr 1) ja valitsusest (*Juridica International*, 1998, nr 3) Kalle Merusk, kohtusüsteemist Rait Maruste (1998, nr 7) ja Heinrich Schneider (1999, nr 9) ning Eesti Panga staatusest ja pädevusest Lasse Lehis (1999, nr 10).

Rida artikleid on pühendatud põhiseaduslikkuse järelevalvele. Rait Maruste, kes on kirjutanud sel teemal eespool nimetatud raamatu, on avaldanud põhiseaduslikkuse järelevalve kohta ka artikleid *Juridicas* (1994, nr 10, 1995, nr 7) ning mujal (sh koos Heinrich Schneideriga raamatus "Constitutional Reform and International Law in Central and Eastern Europe", Kluwer, 1998). Põhiseaduslikkuse järelevalvest kirjutanute hulka kuuluvad veel Madis Ernits väga põhjaliku artikliga "Konkreetne normikontroll *de lege lata* ja *de lege ferenda*" (2001, nr 8) ja Virgo Saarmets, kes käsitleb individuaalse konstitutsioonilise kaebuse teooriat ja selle võimalikku rakendamist Eestis (2001, nr 6). Väljaandes *Juridica International* on põhiseaduslikkuse järelevalvest 1992. aasta põhiseaduse põhjal kirjutanud Peeter Roosma (1998, nr 3).

Rahvusvahelise õiguse asendit Eesti õigussüsteemis põhiseaduse põhjal on analüüsinud Priit Pikamäe (1995, nr 8), Henn–Jüri Uibopuu (1998, nr 4), Lauri Madise (1998, nr 7), Uno Lõhmus (1999, nr 9) ja Hannes Vallikivi (2001, nr 6).

Põhiseadus juubeliaastapäeval

1997. aastal oli tollaegne Riigikohtu esimees (praegu Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtunik) Rait Maruste sunnitud tõdema: "Esimesel iseseisvusperioodil küllalt hea arengu saanud riigiõiguslik kultuur laastati nõukogude perioodil. [--] Kahjuks ei saa tänase päeva Eesti uhkustada ei riigiõiguslike kirjutiste rohkuse ega spetsialistide arvukusega. [--] Napilt on Põhiseaduse teoreetilis–doktrinäärset süvakäsitlust." (Maruste 1997.)

Aastaks 2002 ehk põhiseaduse 10. aastapäevaks on pilt õnneks paranenud ning Eesti põhiseadust käsitlevasse õigusteaduslikku kirjandusse on lisandunud mitu kaalukat teost. Ajakirjas *Juridica* on põhiseaduse kohta avaldatud ligi 50 artiklit. Lisanduvad kirjutised teistes väljaannetes – Riigikogu Toimetistes, Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi aastaraamatutes, konverentsikogumikes jm, ka välisajakirjades.

Kasutatud kirjandus

Maruste, R. (1997). Põhiseadus ja selle järelvalve: võrdlevad selgitused. Kommentaarid. Tekstid. Tallinn: Juura.

Ruttu, M. Bibliograafia 1992. aasta põhiseaduse kohta. Käsikiri.